

INTERESELE PENTRU LECTURĂ ALE BARONULUI SAMUEL VON BRUKENTHAL ȘI CĂRȚILE INTERZISE: *INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM*

RODICA ȘINCA

Muzeul Național Brukenthal Sibiu
rodica.sinca@brukenthalmuseum.ro

Cuvinte cheie: lectura, baronul Samuel von Brukenthal, cenzură, Index Librorum Prohibitorum, bibliotecă.

Keywords: reading, Baron Samuel von Brukenthal, censorship, Index Librorum Prohibitorum, library.

Articolul se dorește a fi o incursiune prin minunata lume a cărților, mai ales a cărților interzise, pentru care în trecut pentru interzicerea lor s-au alcătuit adevărate reguli, comentarii, observațiuni. Am putea spune că interesul pentru lectură al baronului Samuel von Brukenthal a fost unul și același cu interesul omului secolului al XVIII-lea, care dorea să cunoască cât mai mult despre orice domeniu nou. Interesul pentru lectură manifestându-se în secolul Luminilor prin ceea ce cercetătorii în domeniu au numit furia lecturii. Autoarea prezintă un exemplar de Index Librorum Prohibitorum care cuprinde toate formalitățile oficiale, obișnuite în vreme, pentru interzicerea cărților.

Cărțile, care întotdeauna au ispitit pe regi prin promisiunea unei științe desăvârșite, prin prețul lor ridicat, prin obiectul decorativ și prin deținerea adevărului absolut, i-au conferit și baronului Samuel von Brukenthal – celui care a deținut cartea – să simtă putere cu caracter magic, pentru că citind mereu, creierul nostru va deveni un laborator de idei și imagini din care vom întocmi înțelesul și filosofia vieții, cum spunea Mihai Eminescu.

Ajuns membru al unei Loji Masonice, el a reușit prin șarmul și eleganța sa aparte, prin iscusința minții și prin spiritul liber spre cunoaștere, să intre în grațiile împărătesei Maria Terezia, și astfel – susținut de aceasta – să-și făurească drumul prin strălucita carieră politică desfășurată în Transilvania secolului al XVIII-lea.

Datorită acestui succes politic, baronul își creează o imagine demnă de intrat în istorie. Dar, în același timp, se face cunoscut și pentru pasiunea sa de colecționar. A fost un mare iubitor de artă, și nu în ultimul rând, un bun și conștiincios bibliofil. În această privință, reușește să-și achiziționeze cărțile dorite și să-și alcătuiască o impresionantă bibliotecă personală, loc în care – aflăm din testamentul său – se simțea cel mai bine.

Și pentru că a îmbrăcat hainele masonice și a fost adeptul curentului cultural care a răspândit cultura prin lumina, curent care i-a deschis orizonturile oricărui om doritor de cunoaștere din secolul al XVIII-lea, se poate afirma că baronul Samuel von Brukenthal a reprezentat cu interes *Iluminismul* și a încercat, pe cât s-a putut, să țină pasul cu societatea timpului atât din Transilvania, cât și din Viena imperială. În această

a doua locație, de care baronul era foarte legat și influențat, găsește un model nou introdus în vreme – palatul de oraș. Construieste în Sibiu un palat asemănător, loc în care sunt adăpostite „comorile” bibliofile și pinacoteca, strânse cu atâta sârguință și alese sub patronajul atent al colecționarului pasionat.

În secolul al XVII-lea are loc identificarea unor mari procese prin intermediul mișcărilor de idei care se dezvoltă, procese pe care le găsim sub numele de *instituționalizare* și *profesionalizare*¹ – și care afectează în mare măsură cartea și biblioteca – rolul cărților fiind acela de a deveni semne ale prestigiului. În acest scop sunt rezervate spații somptuoase pentru depozitarea lor și se încetățenește uzanța lecturilor publice în spații elevate. Demnitarii încep să-și organizeze biblioteci demne de statutul lor, cărțile alese de ei putând alcătui adevărate centre de cercetare.

După modelul Vienei imperiale și după credința impusă de *Iluminism*, în care *ființa umană trebuie stăpânită din copilărie, în scopul de a o pregăti în rolul ei de om, dezvoltându-i înclinațiile printr-o educație adecvată*², concordanța dintre lectură și viața privată este de acum bine statornicită. Confundându-se așadar, cu omul secolului în discuție și grație studiilor universitare pe care le urmează în străinătate, Samuel von Brukenthal, va avea, am putea spune, aceleași nevoi de cultură și cunoaștere specifice societății și timpului în care și-a trăit viața.

Interesul pentru lectură s-a manifestat în secolul al XVIII-lea, prin ceea ce cercetătorii în domeniu au numit *furia lecturii*. În mijlocul secolului *Luminilor*, conform istoricilor care s-au ocupat de evoluția acestui subiect, (în afară de Roberth Darnton, Wayne Booth, Stanley Fish, Wolfgang Iser, Walter Ong, Jonathan Culler etc.) s-a remarcat o adevărată *revoluție a lecturii*. Are loc trecerea de la lectura cu voce tare, la lectura silențioasă, oculară și rapidă. Fenomenul acesta a avut un impact major pentru actul lecturii. Se face trecerea de la lectura intensivă – ritualizată, la lectura extensivă – desacralizată. Lectura intensivă presupunea folosirea unui număr redus de cărți religioase, în schimb, cea extensivă era lectura alegerii personale, exersată în singurătate.

Treptat, lectura se privatizează, devine acel act solitar și introvertit, cititorul secolului al XVIII-lea devorând tot ceea ce până nu demult nu avea voie să citească sau nu avea cunoștințe despre subiectele lecturii extensive, ceea ce am numit mai sus *furia lecturii*. Fenomenul în discuție a apărut în Germania sfârșitului de secol XVIII, unde se vorbea despre termenii: *lesewut* – „furia de a citi”, *lesesucht* – „pasiunea de a citi” și *leserei* – „foamea de a citi”³, fenomen ce trebuie legat de apariția romanului modern, de noua piață a cărții, de doritorul public cititor și de înmulțirea bibliotecilor publice.

Noul mod de lectură se propagă cu repeziciune în rândul claselor de mijloc și al celor superioare, care încep să citească pentru propria lor plăcere, dar neselectiv și cu competențe reduse de lectură. Lucru alarmant pentru oamenii bisericii și pentru intelectualii iluminiști ai vremii, care pun în circulație un întreg discurs despre pericolele lecturii⁴. Se continuă astfel capitolul cenzurii care a început cu mult timp în urmă. Practica condamnării cărților periculoase pentru credință și morală se va dezvolta în Evul Mediu, cu toate că, manuscrisele erau rare și folosite de drept-credincioși. Întotdeauna tot ceea ce era interzis a stârnit curiozitate. De multe ori, ceva căruia i-a fost aplicat acest cuvânt reușește să devină cu atât mai cunoscut cu cât interdicția se dorește

¹ Ittu 2007 a, p. 20.

² Ittu 2007 a, p. 20.

³ <http://www.scribd.com/doc/40695257/Viciul-lecturii-Dilemateca>, accesat în data de 13.05.2011.

⁴ <http://www.scribd.com/doc/40695257/Viciul-lecturii-Dilemateca>, accesat în data de 13.05.2011.

a fi mai drastică. Persoanele instruite puteau păstra în bibliotecile lor opere interzise, dar nu aveau voie să le răspândească sau să le răspândească ideile.

În *Dictionnaire des Littératures de Langue Française*⁵, cenzura este definită ca fiind o acțiune de suprimare în comunicarea ideilor și sentimentelor. De asemenea, este un act de ruptură al comunicării, unul care reduce circulația informației fiind un fapt cultural și ideologic. De-a lungul istoriei cenzurii au existat două modele: cenzura religioasă sau cenzura creștină și cenzura monarhică, însă din sec. al XVI-lea și până la sfârșitul sec. al XVIII-lea și Revoluția franceză, cenzura se transformă. De la ecleziastică și universitară la cea politică, monarhică și de stat.

Conform lui Albert Flocon în *Universul Cărților*, trei motive ar fi stat la baza reglementărilor editoriale de-a lungul timpurilor: *regulamentele corporative împotriva dificultăților sociale și economice; cenzura împotriva riscului luptei de idei și privilegiile împotriva concurenței*⁶. Enciclopedia lui Diderot, care a făcut furori în vreme, cuprinde în volumul doi, acest subiect de-a dreptul tabu. Enciclopedia, abordând mai mult cenzura ecleziastică, în care cenzorii – oamenii de litere – erau însărcinați cu examinarea cărților care ar fi putut seduce spiritele printr-o falsă doctrină⁷.

Între anii 1500 și 1800 cenzura se răspândise aproape în toată Europa. După hotărârile Conciliului de la Trento (1545-1563), în care au fost decise măsurile împotriva scrierilor ce puteau vătăma spiritele, Papa Pius al IV-lea conchide și ratifică decretul Conciliului în privința imprimatelor⁸, drept pentru care, în 1529, apare prima enumerare sistematică a scrierilor suspecte: *Index Librorum Prohibitorum*. Câțiva ani mai târziu, în 1571, apare *Index Expurgatorius Librorum*, ce cuprindea indicații amănunțite despre felul în care trebuiau eliminate pasajele suspecte ale unor cărți tolerate.

Primul index oficial, publicat de Giovanni della Casa, colaboratorul cardinalului Caraffa, cuprindea doar 70 de titluri. Treptat indexurile se înmulțesc și vor cuprinde mii de titluri. Cenzura ecleziastică arătând o indiferență pentru cărțile politice și o largă atenție pentru textele obscene. De fapt primele liste cu cărți interzise au apărut cu mult înaintea Conciliului de la Trento. De exemplu în Anglia, 1526 și 1555, în Spania 1529 și 1540 și Franța, 1543. La un moment dat a intervenit problema referitoare la regimul privilegiilor acordate de regi sau prinți pentru tipărituri. Așadar particularul primea de la prinț un drept exclusiv de a tipări cărți, iar acest privilegiu avea valoare decât în jurisdicția prințului respectiv. În 1653 cancelarul Seguier reușește să tranșeze problema, numind un cenzor pentru fiecare materie, regim păstrat în vigoare până în 1789.

Unul dintre cei mai competenți cenzori de carte a fost Guillaume-Chretien de Lamoignon, Malesherbes (1721-1794) în perioada 1750-1763. Sub cenzura lui apar operele marilor scriitori: Voltaire, Diderot, Maupertius, d'Alembert, Rousseau, Helvetius, Mirabeau și d'Holbach. Despre cenzură, Malesherbes însuși spune la un moment dat: *cunoașterea limbii latine cu o oarecare spoială de greacă și filozofie elementară, nu permite nimănui să dicteze unei națiuni întregi ce să citească*⁹.

În secolul XVIII, domină așadar cenzura cărții, cenzura anumitor informații care se considerau periculoase. Se cenzura din motive diverse: politice, sexuale, sociale, religioase. De fapt acest secol al XVIII-lea a fost secolul criticii care trebuia să i se

⁵ De Beaumarchais 1987, p. 407.

⁶ Flocon 1976, p. 233.

⁷ Flocon 1976, p. 233.

⁸ Flocon 1976, p. 234.

⁹ Flocon 1976, p. 242.

supună totul¹⁰. Acest subiect l-ar fi interesat și pe reprezentantul *Iluminismului* în Transilvania, drept pentru care, printre cărțile baronului, am descoperit două volume de *Index Librorum Prohibitorum*, care mi-au atras atenția.

Interesul pentru lectură al baronului l-aș putea specula plimbându-mă printre colecțiile de carte veche și privind cărțile aranjate la rafturi. Lângă literatura teologică, predominantă cu veacuri înainte, se află cărțile care își făuresc drumul prin secolul al XVIII-lea: cărți despre geografie, geologie, geometrie, medicină, astronomie, arhitectură etc. O colecție importantă de drept civil și juridic își împarte raftul cu o colecție de naturale și medicină. O altă colecție frumoasă de istorie stă rezemată de colecția de literatură. Nu mai vorbim de colecția de manuscrise și incunabule a baronului, care este de-a dreptul fabuloasă. Pe lângă aceste minunății ale timpului, biblioteca găzduiește și o colecție de cărți publicate în limbi străine. Aici întâlnim nu doar operele lui Voltaire și Rousseau, ci și pe clasicii literaturii franceze din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, dar și manuscrise grecești, ediții de clasici latini și greci, operele celebre ale scriitorilor germani și italieni.

De fapt în biblioteca baronului se întâlnesc aproape toate subiectele importante care fac o bibliotecă mare și valoroasă ca fond informațional. Acest lucru susținea și achizitorul de carte al baronului, abatele Neumann, printr-o scrisoare trimisă din Viena¹¹. Așadar, baronul a achiziționat tot ce era nou și interesant în vreme. De exemplu, abatele îi achiziționează o carte despre vulcani, una frumos ilustrată, *Campi Phlegraei* apărută la Napoli în 1776, autorul ei fiind Hamilton, sau achiziționează mult comentată *Enciclopedie* în numeroasele ei volume. Un alt interes pentru lectură a baronului a fost un exemplar al Cabalei creștine din 1684, în colecția Bibliotecii Brukenthal aflându-se al doilea volum, primul volum al acestui exemplar apărând în 1677 la Sulzbach¹². Este vorba despre *Liber Sohar*, în românește *Cartea Splendorii*¹³, unul dintre cele mai importante titluri ale literaturii cabalistice.

De asemenea, în colecția bibliotecii se regăsesc diverse cataloage, atlase, cărți cu steme și dictoane, cărți cu interes politic, cărți cu subiect masonic. Domeniul muzicii nu este uitat, Karl Adolf baron von Braun, un alt achizitor de carte al baronului transilvănean, îi expediază lui Brukenthal partituri cu un *Trio* de Karl Philipp Emanuel Bach. Adevărat bibliofil, baronul și-a ales achiziționatori de carte și dintre anticari, librari și editori. Așa sunt cei doi frați August și Rudolf Gräffer care îi expediază și-l înștiințează cu lungile liste propuse pentru achiziție. Astfel baronul era la curent cu tot ce era nou sau valoros pe piața cărții, acestuia rămânându-i doar problema financiară.

Cele două volume amintite mai sus, *Index Librorum Prohibitorum*, datează din 1704 și respectiv 1761. Oprindu-mă la cel de-al doilea exemplar, am considerat că ediția din 1761 este mai complexă decât cea din 1704 și furnizează informații importante cu privire la modul alcătuirii unui astfel de volum, exemplarul beneficiind și de atenție bibliofilă.

Se cunoaște faptul că Biserica catolică a instituit două tipuri de Index, unul redactat de Inchiziția spaniolă, celălalt de către Curia papală în conformitate cu deciziile Conciliului din Trento. Indexul în discuție este redactat de Curia papală și cu aceleași norme instituite de papa Pius V în 1571. Aceste norme procedurale vor fi continuu precizate sub papii următoarelor trei secole.

¹⁰ Ittu 2007 a, p. 21.

¹¹ Ittu 2007 a, p. 24.

¹² Ittu 2007 b, p. 64.

¹³ Ittu 2007 b, p. 64.

Coperta cărții, cu legătura Brukenthal, piele marmorată și cotor aurit cu nervuri și motive florale, ne ajută să tragem concluzia că exemplarul a avut o oarecare importanță în vremea baronului tocmai pentru că s-a bucurat de legătura realizată în atelierul acestuia.

După pagina de gardă a cărții, urmează o frumoasă gravură realizată în metal – pagina frontispiciu. O imagine fabuloasă în care se petrece evenimentul poate cel mai controversat al timpurilor trecute – arderea minunatelor cărți. În mijloc este focul mistuitor peste care parcă, fără întrerupere, sunt aruncate cărți de către cei care le condamnă. Deasupra gravurii pe o draperie de catifea se află însemnele papale, coroana și cele două chei, susținute de doi îngerași și titlul prescurtat al cărții: INDEX *Librorum Proibitor*. BENEDICTI XIV. R.O.M *jussu editus*. În partea de jos a gravurii, într-un chenar separat, dreptunghiular, stă ca o piatră de temelie pentru această carte motto-ul ales cu atenție de cei la putere în vreme: *Multi eorum, qui fuerant curiosa sectati, contulerunt Libros, et combuserunt coram omnibus Act. Cap. XIX.V. 19* („Mulți dintre cei care au urmat artele curioase, au adus cărțile împreună cu ei și le-au ars în fața tuturor” – *Faptele Apostolilor* 19, 19).

Pe pagina de titlu se citesc următoarele: INDEX// LIBRORUM// PROHIBITORUM// SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI// BENEDICTI XIV// PONTIFICIS MAXIMI// JUSSU// Recognitus, atque editus.// *Editio postrema caeteris ornator, cum additamentis.*// ROMAE M. DCC. LXI.// Ex. Typographia Rev. Camerae Apostolicae.// CUM SUMMI PONTIFICIS PRIVILEGIO. Tot pe foaia de titlu se află vigneta reprezentând însemnele papalității: tiara și cele două chei încrucișate. Cum aflăm din pagina de titlu, ediția de față este o ediție revizuită și reeditată, ultima ediție îmbogățită, mai elaborată și cu multe adăugiri.

În următoarele patru pagini ale cărții se desfășoară *Ad perpetuam rei memoriam*-ul lui Benedictus Papa XIV, care a activat între anii 1740 și 1758. Binecuvântarea adresată atât clericilor dar și lectorilor cu o oarecare învățătură, punctează importanța interzicerii, precum și aprecierea existenței unui astfel de index la acea vreme, care deșteaptă și trezește la dreapta cugetare pe cel pierdut în neantul lecturii. De asemenea amintește și de normele care trebuie respectate în alcătuirea index-ului. Această binecuvântare a fost scrisă în ziua de 23 decembrie la Roma, după Sfânta Marie Mare, anul 1757, anul pontificatului papei 1758 și semnată de Cajetanus Amatus.

Arogându-și dreptul, competența și datoria de a împiedica sub orice formă apariția și propagarea unor idei eterodoxe, eretice, Biserica catolică a acționat îndeosebi, prin intermediul preoților, care, în predicile lor îi preveneau pe credincioși asupra pericolului, pe care-l reprezintă lectura, pentru mântuirea sufletului lor și răspândirea scrierilor licențioase sau contrare credinței. Acest lucru se întâmplă și în indexul de față prin introducerea adresată lectorului catolic (*Catholico lectori*) de către fratele Thomas Augustinus Ricchinius.

Ca oricare index bine realizat în vreme, exemplarul beneficiază de regulile Conciliului din Trento: *Regulae Indicis Sacrosanctae Synodis Tridentinae jussu editae*. În acest capitol sunt enumerate cele zece reguli generale privind cenzura cărților stabilite de Conciliu. În linii generale normele interziceau: toate cărțile de vrăjitorie și ale ereziarhilor, condamnate înainte de 1515; toate versiunile cărților biblice sau ale Părinților Bisericii scrise de autori condamnați de înaltele foruri bisericești (catolice); toate traducerile în limbi naționale ale Bibliei dacă acestea n-au fost aprobate de Sf. Scaun; toate cărțile lascive sau obscene, cu excepția celor ale autorilor antici (care însă urmau să fie, obligatoriu, expurgate); cărțile de pietate trebuiau supuse în prealabil

examinării și aprobării episcopului local. De asemenea, se interzicea tipografilor să tipărească, iar librarilor să difuzeze cărți care tratau chestiuni de religie sau de morală dacă acestea nu fuseseră aprobate de episcopul respectivei diocenze.

Din Index, nu lipsesc observațiile papilor cu privire la aceste reguli: *OBSERVATIONES ad regulam quartam et nonam CLEMENTIS PAPAE VIII jussu factae* și cealaltă observație, *OBSERVATIONES ad regulam decimam ALEXANDRI PAPAE VII jussu additae*. Instruirea binevenită a papei Clement VIII prin suplimentul adăugat la normele de index, sunt redată în capitolul următor: *INSTRUCTIO Pro iis, qui libris tum prohibendis, tum expurgandis, tum etiam imprimendis, diligentem, ac fidelem, ut par est, operam sunt daturi, CLEMENTIS VIII. Auctoritate regulis indicis adjecta*.

Capitolul cel mai mare este rezervat papei sub care s-a efectuat cenzura și prezentul index: *Sanctissimi Domini Nostri BENEDICTI PAPAE XIV, CONSTITUTIO qua Methodus praescribitur in examine et proscriptione Librorum servanda. BENEDICTUS EPISCOPUS SERVUS SERVORUM DEI ad perpetuam rei memoriam*. Urmează apoi *DECRETA DE LIBRIS PROHIBITIS NEC IN INDICE NOMINATIM EXPRESSIS* cu cele patru capitole: capitolul I – *Libri ab Hereticis scripti, vel editi, aut ad eos, sive ad infideles pertinentes prohibiti*; capitolul II – *Libri certorum Argumentorum prohibiti*; capitolul III – *Imagines et indulgentiae prohibita*; capitolul IV – *Quaedam ad Ritus Sacros spectantia, quae prohibet sunt*.

După toate aceste formalități oficiale care trebuiau menționate, tocmai pentru a avea o siguranță și un gir în alcătuirea listelor cu cărți care urmau să fie interzise, se desfășoară *INDEX LIBRORUM PROHIBITORUM* în ordine alfabetică, care pe parcursul a 320 de pagini sunt dezvăluiți autorii și titlurile de cărți care nu aveau voie să fie citite.

Bibliografie

Flocon 1976	– A. Flocon, <i>Universul Cărților</i> , București, 1976.
Ittu 2007 a	– C. Ittu, „ <i>Revolutio Alphabetaria</i> ”, Sibiu, 2007.
Ittu 2007 b	– C. Ittu, <i>Tainele Bibliotecii Brukenthal</i> , Ediția a II-a, Sibiu, 2007.
De Beaumarchais 1987	– J. P. De Beaumarchais, D. Couty, A. Rey, <i>Dictionnaire des Littératures de Langue Français, A-D</i> , Boedas, Paris, 1987.

Fig. 1. Coperta cărții

Fig. 2. Foaie frontispiciu

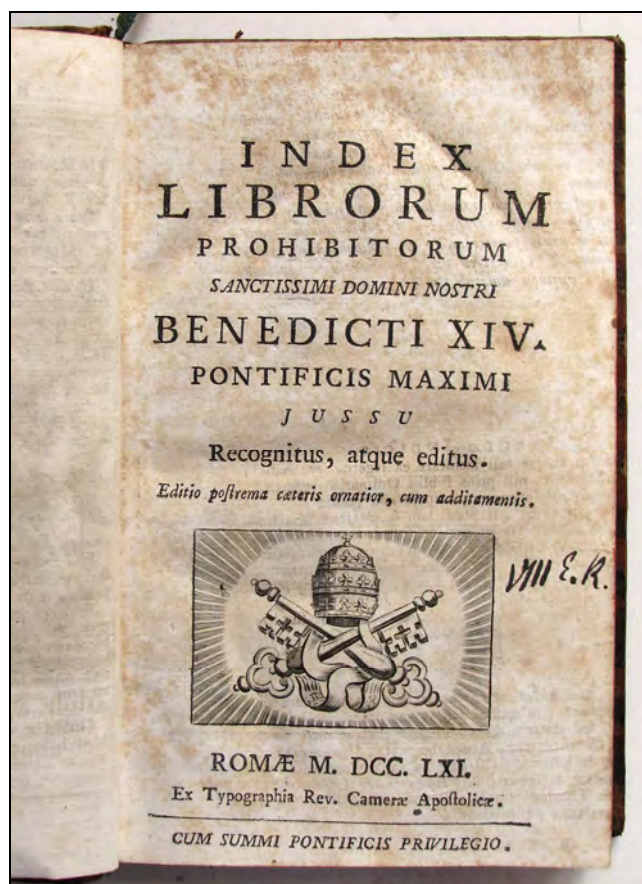

Fig. 3. Pagină de titlu

Fig. 4. Vinieta de sfârșit de capitol

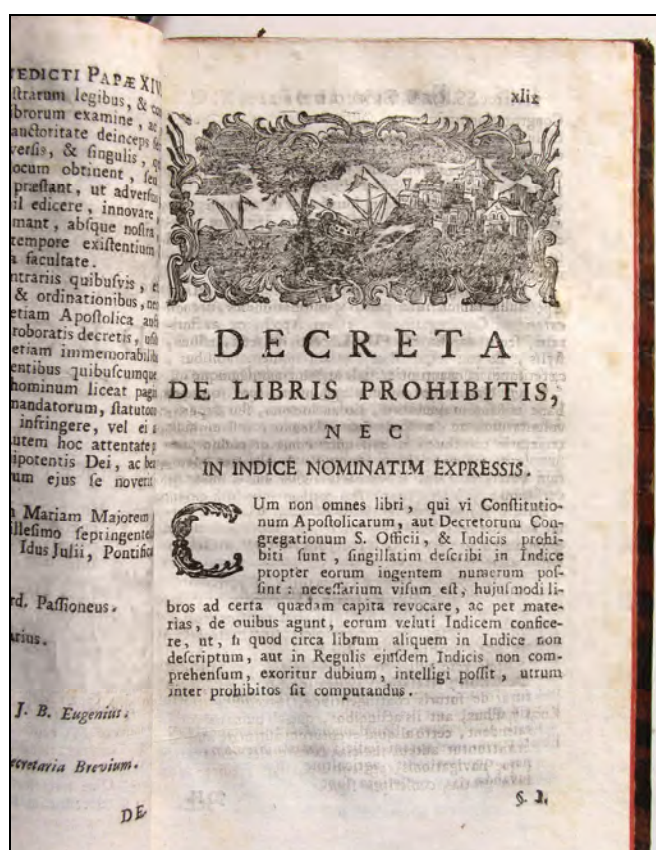

Fig. 5. Frontispiciu la început de capitol

Interest for reading of the Samuel von Brukenthal and prohibited books: Index Librorum Prohibitorum Abstract

The article is intended to be a foray into the wonderful world of books, chiefly that of forbidden books, for whose ban one drew up real rules, objections and comments in the past. One could say that the interest for reading of the Baron von Brukenthal was one and the same with the interest of the 18th-century man, who wished to be acquainted as much as possible with any new realm of knowledge.

With the interest for reading being manifest in the Century of the Light, by what the researches of this area have called “the fury of reading”. The authoress is presenting a copy of the Index Librorum Prohibitorum which contains all the formal procedures for the ban of books, usual in that period.

List of Illustrations

- Fig. 1. The book cover
- Fig. 2. The frontispiece sheet
- Fig. 3. Title page
- Fig. 4. Vignette of end of chapter
- Fig. 5. The frontispiece to the beginning of chapter